

Тетяна Мяскова,
бібліограф I категорії Інституту загальної та
неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського НАН України

Система комплектування бібліотеки Університету Св. Володимира (1834–1904)

На підставі залучення широкого спектра архівних джерел розглянуто особливість накопичення фонду бібліотеки одного з провідних вищих навчальних закладів царської Росії, що відбила ідеологічну та політичну ситуацію в країні в 30-х роках ХІХ — на початку ХХ ст., висвітлено діяльність викладачів Університету з метою максимально повного і доцільного комплектування бібліотеки як нерозривної й найважливішої ланки навчального процесу, спрямованого на підготовку інтелектуальної еліти суспільства.

Понад 160 років минуло з часу заснування однієї з найбільших і найцікавіших за своєю концепцією і структурою, особливістю комплектування фондів бібліотек ХІХ ст. — бібліотеки Університету Св. Володимира [1].

Книгозбірня навчальної установи почала формуватися не «з нуля», а одразу одержала потужний масив літератури з ліквідованої бібліотеки колишнього Волинського ліцею. Тут і далі ми не коментуватимемо, хоч і дуже цікавий, історичний бік питання, це — тема іншого дослідження, а проаналізуємо тільки бібліотекознавчий аспект, тобто особливості й багатий досвід комплектування фондів навчальної установи, який, на нашу думку, не втратив актуальності й сьогодні.

Неординарні і постаті бібліотекарів — П. О. Янковського, Й. Й. Мікульського та інших співробітників бібліотеки колишнього Волинського ліцею, які майже в повному складі переїхали з Кременця до Києва, щоб працювати в університетській книгозбірні. Але головна особливість та, що комплектуванням фондів ретельно, прискіпливо і постійно займалася Рада університету, що складалася з видатних учених. Крім них, були й державні чиновники, не байдужі до підготовки розумової еліти держави, а це було неможливо без ґрунтовної навчальної літератури, в достатній кількості зосередженій у бібліотеці [2].

В основу фонду університетської книгозбірні ввійшли зібрання ХVІІІ ст. останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (вісім

окремих колекцій). З Кременця було отримано 24379 творів у 34378 томах. За перше десятиріччя існування бібліотека поповнилася значними колекціями ліквідованих Віленського університету, Віленської медико-хірургічної і Віленської римокатолицької духовної академії, іншими меншими збірками [3].

У кінці 1833 р. за пропозицією Греко-уніатської церковної колегії вийшов наказ царя про ліквідацію Канівського базиліанського монастиря. На його місці відкривалося повітове училище. Майно, за винятком навчальних посібників, передавалося під відомство Греко-російського духівництва.

Частина літератури було віддано Канівському повітовому училищу, а 254 томи (162 назви) Рада університету відібрала для своєї установи [4]. У березні 1834 р. опікун Київського навчального округу (КНО) фон Брадке повідомив Раду про наказ царя Миколи I щодо ліквідації деяких базиліанських монастирів, зокрема Уманського Київської губернії. Від колишнього наглядача цього монастиря Скибовського штатний наглядач Махновського повітового училища Судаквіанський отримав книги монастиря згідно з описом та відомостями про бібліотеку за підписом місцевого городничого і перевіз кабінети природничої історії та фізики (крім меблів) у монастирську бібліотеку, здавши їх під нагляд поліції. Описи книг та відомостей були передані попечителю, який звернувся до Ради університету з проханням з'ясувати кількість книг, їх зміст, потребу для навчальної бібліотеки. Бібліотекарю університету П. О. Янковському доручали встановити склад кабінетів природничої історії та фізики, моделей і монет, малювання.

В установу потрапив і опис бібліотеки та інших речей Уманського повітового училища (УПУ), де значилося 660 томів (356 назв) з різних галузей знань [оп. 276, од. зб. 310, арк. 1–80].

© Мяскова Тетяна Євгенівна, Київ, 2000

У липні 1834 р. уманський городничий надіслав два каталоги бібліотеки колишнього Уманського базиліанського монастиря та коротку інформацію про неї до Києва. Серед перерахованих в описі предметів значилася чимала колекція монет та медалей, яку згодом було повністю передано в нумізматичний кабінет університету (до 1852 р. підпорядковувався бібліотеці). Каталог книг Уманського базиліанського монастиря нараховував 3364 томи й 212 зошитів, а саме: біблейська література, літургії, життєписи святих (42 назви, 69 томів); книги: богословські, догматичні, моральні, полемічні та пасторські послання (102/188); історичні церковні (19/37); про канонічні права (17/29); навчальні (105/193), повчання, молитви та ін. (91/103); твори письменників: давньогрецьких та римських (78/109); польських (243/312); французьких (68/166); італійських, російських, німецьких (219/459); твори риторичні, пієтичні, написані латинською мовою новітніми письменниками (50/66); словники й граматики старовинних і нових мов (116/134); праці: філософські, педагогічні та ін. (107/176); математичні (93/119); з фізики (131/247); медичні (130/192); історичні (209/409); географічні (67/95); географічні карти (2 томи); періодичні видання (95 томів/178 номерів).

Ректор університету попросив бібліотекаря вивчити питання щодо змісту книжкового масиву. П. О. Янковський та його помічник Й. Й. Мікульський рекомендували придбати з УПУ 131 назву творів, з Уманського базиліанського монастиря — 713 назв і 74 зошити, міні-кабінет у повному обсязі. Висновки фахівців Рада університету підтримала. 28 грудня 1834 р. з Умані надійшла згода на перевезення в Київ міні-кабінету та кабінету малювання і з 1835 р. зібрання поступово надходять до Києва. У травні було отримано 18 дерев'яних ящиків з речами. За операцією спостерігав сам фон Бракке. Для нього в жовтні 1836 р. було доставлено каталоги і відомості про книги Уманського базиліанського монастиря й повітового училища при ньому, списки книг, необхідних для Департаменту духовних справ та для бібліотеки університету. В січні 1836 р. Й. Мікульський розібрав сім ящиків з книжками. Частина книг не відповідала каталогам, тому в них були внесені виправлення. За рішенням Ради університету непотрібні книги протягом 1836—1837 рр. розподіляються між повітовими училищами КНО та першою і другою Київськими гімназіями [оп. 279, од. зб. 142, арк. 1].

Бібліотека навчальної установи безкоштовно одержувала книги, конфісковані в приватних осіб. У результаті співпраці Ради й попечителя КНО 80 назв книг зі збірки поміщика Михальсь-

кого (Подільська губернія) було передано в університет [оп. 279, од. зб. 142, арк. 6]. З часом привезли ще вісім книг [оп. 279, од. зб. 142, арк. 1—42]. Конфіскована література надходила до бібліотеки через попечителя до кінця ХІХ ст. 31 грудня 1873 р. в університет потрапила копія оціночного опису книг, конфіскованих у Менжинського. Після погодження з попечителем було одержано п'ять назв документів [оп. 313, од. зб. 7, арк. 1—5].

Бібліотека поповнювалася й подарованими книгами, а також купленими у приватних осіб та організацій. Дарували й передавали свої книги, зазвичай, викладачі університету й інших навчальних закладів. Окрім уже описаних у літературі відомих колекцій М. Х. Бунге, О. М. Лазаревського, М. І. Костомарова [5], ще раніше для бібліотеки було придбано книги першого ректора Університету Св. Володимира ординарного проф. М. О. Максимовича (15 томів «Трудов Общества любителей российской словесности», кілька творів з російської словесності та промови, проголошені на урочистому зібранні Імператорського московського університету тощо). Куплену в науковця літературу було внесено до каталогу бібліотеки [оп. 276, од. зб. 146, арк. 1—6]. У цьому ж році проф. Київського університету О. М. Новицький подарував бібліотеці свої два ненадруковані рукописи та запропонував купити в нього 14 книг [оп. 279, од. зб. 273, арк. 1-9]. Заслухав на засіданні Ради питання вирішується позитивно.

З другої половини ХІХ ст. збільшується кількість документів, подарованих приватними особами. Після смерті ординарного проф. М. Ю. Якубовича залишилися два списки книг російською та французькою мовами, переважно з органічної хімії, сільського господарства, економіки, короткі історичні нариси зі старогрецької літератури та ін. Рада університету вирішила придбати цю збірку. В жовтні 1854 р. за № 2503 цю літературу було записано в матеріальну книгу бібліотеки [оп. 390, од. зб. 115, арк. 1—20]. Кілька книжок, відсутніх у фонді, та свою власну пожертвував проф. Ю. К. Шимановський [оп. 301, од. зб. 212, арк. 1—2]. У 1887 р. дружина покійного проф. Е. Е. Мірама передала установі його багатотомну збірку медичної літератури [оп. 326, од. зб. 125, арк. 1—4].

На ім'я університетської Ради від наукових організацій та товариств* надходили наукові записки і праці, видані ними твори, урочисті

* Це академії: Імператорська С.-Петербурзька, Імператорська С.-Петербурзька медико-хірургічна, Київська духовна, Віленська римо-католицька духовна; університети: С.-Петербурзький, Московський, Казансь-

промови, запропоновані до захисту дисертації тощо.

Певну кількість творів бібліотека одержувала в обмін на дублети. Найбільше (611 назв у 897 томах) [3] було отримано в 1834 — 1840 рр. з С.-Петербурзької Ермітажної бібліотеки. Дублети надходили й з Імператорської публічної, бібліотек Імператорського Дерптського, Харківського та Казанського університетів, гімназій.

Активно сприяв поповненню фондів університетської бібліотеки попечитель КНО. Він повідомляв Раду про конфісковані колекції, цінні наукові та навчальні видання, що виходили в Росії, надсилав продукцію, випущену Департаментом народної освіти, пропонував передплату для бібліотеки та викладачів університету на видання, котрі надходили як пожертвування для С.-Петербурзької дитячої лікарні, Комітету Товариства заохочення мистецтв тощо. Завдяки попечителю університетська бібліотека почала отримувати варшавську газету «Деніца» та альманах «Утренняя заря» (першу передплатив власним коштом міністр народної освіти) [оп. 281, од. зб. 22, арк. 1-96; оп. 280, од. зб. 11, арк. 1-23].

В університеті практикувалося придбання літератури на публічних торгах, для чого відряджались спеціальні чиновники [оп. 313, од. зб. 7, арк. 5]. В 1841 р. П. Янковський отримав поштою з канцелярії міністра народної освіти каталог книг, запропонованих на продаж з публічного торгу, організованого в Гамбурзі акціонером П. С. Бредерманном. Рада прийняла рішення налагодити відносини з ним щодо купівлі книг [оп. 280, од. зб. 198, арк. 1-3].

Бібліотека постійно розширювала і вдосконалювала систему перспективного та поточного комплектування, запозичену з практики Волинського ліцею. Якщо в 1833 р. виписувалося 6 російських журналів та 9-10 іноземних, то в 1842 р. — 43 назви, а саме:

I. **Загальні видання** — сім іноземних та стільки ж російських (Бібліотека для читання; Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП) (2 екз.); Отечественные записки; С.-Петербургские ведомости с прибавлением; Северная пчела; Христианские чтения; Воскресные чтения);

кий, Харківський, Дерптський; Імператорське училище правознавства; ліцеї: князя Безбородька, Демидівський (Ярославль), Рішельєвський; товариства: Імператорське московське дослідників природи й Одеське історії та старовини, Олександрівська бібліотека Упсальського королівського університету (Ревель); Департамент мануфактур і внутрішньої торгівлі; департаменти: держмайна та зовнішньої торгівлі; Корпус шляхів сполучення [оп. 280, од. зб. 12, арк. 1-150].

II. **Видання для історико-філологічного факультету** — п'ять іноземних та російський журнал «Москвитянин»;

III. **Видання для фізико-математичного факультету** — шість іноземних, два російських: Горный журнал і Земледельческая газета;

IV. **Видання для юридичного факультету** — сім іноземних і три російських: Журнал Министерства внутренних дел; Журнал государственного имущества; Журнал мануфактур и торговли;

V. **Видання для медичного факультету** — п'ять іноземних назв [оп. 280, од. зб. 170, арк. 4-15].

До 1880 р. кількість отримуваних бібліотекою видань значно зросла й досягла 246:

I. **Загальні видання** — 59 назв (32 іноземних, 27 російських, серед яких: Адрес-календарь; Берег; Время (новое); Время (еженедельник, новое); Молва; Ведомости (московские); Ведомости (С.-Петербургские); Ведомости (русские); Вестник (виленский); Вестник (Европы); Вестник (одесский); Вестник (правительственный); Вестник (русский); Голос (газета); ЖМНП; Записки (отечественные); Иллюстрация (всемирная); Инвалид (русский); Календарь Азворина; Киевлянин; Мысль (русская); Речь (русская); Сибирь (газета); Слово (С.-Петербург); Слово (Львов); Телеграф (новороссийский);

II. **Видання для історико-філологічного факультету** — 74 назви (66 іноземних, вісім російських, серед яких: Архив (русский); Библиотека (историческая); Вестник (русской филологии); Вестник (исторический); Гласник сопского ученого содружества; Записки (филологические); Россия (древняя и новая); Чтения в Императорском обществе истории древности;

III. **Видання для фізико-математичного факультету** — 34 назви (33 іноземних і російське «Хозяйство» (сельское и лесоводство);

IV. **Видання для юридичного факультету** — 44 назви (40 іноземних, чотири російських, серед яких: Ведомости (С.-Петербургского сената); Журнал гражданского и уголовного права; Собрание законов Российской империи (полное); Указатель правительственных распоряжений по министерству финансов;

V. **Видання для медичного факультету** — 35 назв (29 іноземних, шість російських, серед яких: Журнал (военно-медицинский); Ведомости (врачебные); Вестник (медицинский); Здоровье; Медицина (современная); Сборник сочинений по судебной медицине) [оп. 465, од. зб. 5112, арк. 1-80].

Передплату на періодичні видання проводили раз на рік у листопаді*. Якщо до 1840 р. її

* Здійснювалася поштою через посередництво газетної експедиції С.-Петербурзького поштамту, яка давала

здійснювали спільно лише бібліотека та Рада університету, то з 1841 р. до цього процесу залучаються й факультети. На засіданнях кафедр розглядався перелік журналів, необхідних для передплати на поточний рік. З часом це питання вирішувала Бібліотечна комісія. Свої висновки вона передавала в Раду. Скажімо, певні кошти комісія рекомендувала використовувати на придбання відсутніх номерів періодичних видань [оп. 465, од. зб. 5084, арк. 1–21].

Книготорговці, які раніше постачали книги в бібліотеку Волинського ліцею, виявили бажання співпрацювати і з університетською бібліотекою, тому уклали договір з Радою. Найвигіднішими постачальниками іноземних періодичних видань та іноземної літератури були ризький книготорговець Францен, а з 1840 р. — Кіммель (купив книжкову крамницю у Францена), Мілліновський (лемберзький торговець книгами). За посередництва останнього книги доставлялися з-за кордону. Фон Брадке звернувся до Департаменту зовнішньої торгівлі з питанням щодо безперешкодного пропуску книг, доставлених комісіонером через Радзівілівську митницю. Дозвіл було отримано [оп. 279, од. зб. 17, арк. 1–18].

У 1841 р. до ректора університету К.Неволіна звернувся комісіонер колишньої Віленської медико-хірургічної академії та книгопостачальник усього Білоруського навчального округу Теофіл Гліксберг з проханням дозволити йому привозити книги для бібліотеки. Однак кількість доставлених ним книг була невелика. В цьому ж році запропонували свої послуги Шуберт і Грегорович, які поставляли літературу з кращих московських книгарень (Ширяєва, Глазунова, Логінова, Смірдіна) [оп. 280, од. зб. 39, арк. 1–20]. В Раду університету з пропозиціями співпраці зверталися й інші книготорговці, але їхні заявки були відхилені. Перевага Кіммеля, як найкращого партнера, стала очевидною [оп. 281, од. зб. 15, арк. 1–21].

У перші десятиріччя існування бібліотеки основними її книгопостачальниками були вже згадані іноземці (ризькі: Францен, Кіммель, Мілліновський, Лейпцизька фірма Брокгауза та його товариша Авенаріуса) та с.-петербурзькі — Грефф та його спадкоємці, з 50–60-х років XIX ст. — київські книготорговці Оглоблін та Лехелін.

Бібліотека активно доукомплектовувала літературу. Бібліотекар звертався в Раду університету з проханням доповнити фонд відсутніми виданнями, а та, в свою чергу, — до відповідних

організацій, які надсилали потрібні книги. Так, у 1841 р. подаровано бібліотеці колишнього Волинського ліцею візитатором Т.Чацьким (1726—1802) твори Імператорської С.-Петербурзької АН: «Commentarii Academie» та «Memoires de L'Academie» [оп. 279, од. зб. 254, арк. 1–10].

Усі отримані книги прискіпливо вивчали працівники бібліотеки, про помічені дефекти відразу повідомляли Раду, дублети та малоцінні книги не закуповувалися [оп. 308, од. зб. 159, арк. 1–4; оп. 313, од. зб. 107, арк. 1–7].

Основними галузями наук, за якими комплектувалася бібліотека, були: філософія, правознавство, історія тощо, а з відкриттям в університеті медичного та інших факультетів це коло значно розширилося. Систематичне комплектування сприяло швидкому зростанню фонду. На 01.01.1904 р. в бібліотеці нараховувалося 148 069 назв у 242 861 томах. Серед них — 1 236 номерів періодичних видань, 804 рукописи, 299 карт і атласів [оп. 465, од. зб. 185, арк. 1–5].

Аналізуючи особливості формування системи комплектування університетської бібліотеки, можна зробити висновок, що воно, істотною мірою, визначалося специфікою діяльності та політикою Ради університету стосовно книгозбірні закладу. Ця професорсько-викладацька структура функціонувала за принципом, притаманним, по суті, іншим аналогічним утворенням позаминого і початку минулого століття. Так, працювала, скажімо, й Рада Київської духовної академії. Форма обов'язкової наукової апробації пропонованої для навчального процесу літератури, її прискіпливе і відповідальне рецензування, зумовлювали характер комплектування фонду бібліотеки, виключали можливість потрапляння в масив випадкової книжкової продукції та некондиційних у науковому відношенні періодичних видань. Це дало можливість нагромадити цінний бібліотечний фонд, яким і сьогодні послуговуються науковці різних галузей знань.

1. Інститут рукопису НБУВ. — Ф. VIII, № 3403, арк. № 149.

2. История Киевского университета: 1834-1959. — К.: Изд-во Киев. ун-та. — 1959. — 628 с.

3. Савенко И.Г. Библиотека Университета Св. Владимира: Записки помощника библиотекаря // Историко-статистические записки об ученых и учебно-воспитательных учреждениях Императорского Университета Св. Владимира: 1834—1884. — К., 1884. — С. 312.

4. Державний архів м.Києва. — Ф. 16, оп. 276, од. зб. 73, арк. 22. Далі при посиланні на це джерело опис, одиницю збереження та аркуш вказуватимемо в тексті.

5. Колесник Е.А. Книжные коллекции Центральной научной библиотеки АН УССР. — К.: Наук. думка, 1988. — 111 с.

свої об'яви про щорічну передплату на російську періодику. Іноземні видання передплачувалися через Віленську губернську поштову контору та книготорговців.